

УДК 32.01:303.42(043.5)

UDC 32.01:303.42(043.5)

DOI: 10.31475/ped.dys.2018.24.01

ВОЛОДИМИР ГОЦУЛЯК,

кандидат політичних наук, доцент

*(Україна, Хмельницький, Хмельницький національний університет,
вул. Інститутська, 11)*

VOLODYMYR GOTSULYAK,

candidate of political sciences, associate professor

*(Ukraine, Khmelnytskyi, Khmelnytskyi National University,
Instytutska str., 11)*

ORCID: 0000-0001-8376-0790

Петро Могила і культурно-освітній процес в Україні XVII ст.

Petro Mohyla and the Cultural and Educational Process in Ukraine of the XVII Century

У статті висвітлюється діяльність найвидатнішого представника української духовної культури першої половини XVII ст., Київського митрополита Петра Могили – церковного діяча, що сприяв організаційному зміцненню православної церкви в тогочасній суспільно-політичній ситуації, висував ідеї, які здатні були змінювати політику держави щодо церкви. Постає Петро Могила – це приклад того, як ідейна, духовна позиція українського мислителя може визначити політичні вектори розвитку українського суспільства та української церкви.

Звертається увага на те, що поєднання духовних надбань Заходу і Сходу, православ'я із латино-польськими впливами в Могилянську добу було дуже важливим для майбутньої політичної перспективи України. З одного боку, це було альтернативою прямій колонізації української еліти, а з іншого – відтягувались процеси русифікації ранньомодерної України. Загалом це сприяло формуванню національної ідентичності українців.

Ключові слова: *ранньомодерна Україна, Унія, культура, церква, освіта, нація, Митрополити Петро Могила.*

The article covers the activity of the most prominent representative of the Ukrainian spiritual culture of the first half of the XVII century, the Kyiv Metropolitan Petro Mohyla, – the church figure who contributed to the organizational strengthening of the Orthodox Church in that time socio-political situation, and created ideas that could change the state's policy towards the church. The figure of Petro Mohyla is an example of how the ideological, spiritual position of the Ukrainian thinker can determine the political vectors of development of Ukrainian society and the Ukrainian church.

The purpose of this research is to study the experience of the creation of the Kiev Metropolitan of the XVII century Petro Mohyla the cultural-educational environment, which, through its activities in the field of education, contributed to the spiritual transformation of the Ukrainian community. At the same time, the necessary and important tasks are the understanding of the significance of Petro Mohyla's activity in strengthening the Orthodox Church, the achievement of the unity of churches in Ukraine, the connection between the processes of intellectual, cultural and religious self-determination of the Ukrainian ethnic group.

The solution of the offered tasks involves the use of a set of interrelated cognitive methods – deduction, analysis, synthesis, analogy, historical comparison, individualization and generalization, systematization of factual material. The analysis of philosophical, historical and political science literature on the subject is underway.

Thus, Petro Mohyla was the most prominent representative of the Ukrainian spiritual culture of the first half of the XVII century, the church figure who contributed to the organizational transformation of the Orthodox Church in that time socio-political situation and created favourable atmosphere for the development of Ukrainian education, science and culture.

It is determined that the reformist, ascetic activity of Metropolitan Petro Mohyla contributed to the departure from the spiritual isolationism of the Ukrainian ethnic group, the establishment of close ties with the Western European culture, the penetration of European influences into various spheres of Ukrainian life. The major consequence of Petro Mohyla's endeavours was the withdrawal (albeit temporal) of the unilateral political orientation of Ukrainian society towards Moscow. One of the consequences of this was the assertion in the Ukrainian consciousness and Ukrainian life of the European system of values.

Key words: *early modern Ukraine, Union, culture, church, education, nation, Metropolitan Petro Mohyla.*

Вступ / Introduction. Організація і здійснення культурно-освітнього процесу в сучасній Україні передбачає використання культурних та інтелектуальних надбань, які визначали й визначають перспективи розвитку української спільноти. Одним із найважливіших в історії української духовної культури було XVII ст. – період, коли поширювалися гуманістичні ідеї, а в різних формах літературної та освітньої творчості втілювався досвід виховання культурної й інтелектуальної людини. Носієм передових за змістом ідей та цінностей була українська інтелігенція – викладачі шкіл і колегіумів, релігійні діячі. Найпомітнішою постаттю цього часу був митрополит Петро Могила, навколо якого згуртувалась освічена еліта свого часу, філософи і літератори, церковні проповідники і політичні діячі. Всебічне вивчення діяльності Петра Могили та його оточення на ниві поширення освіти, інтелектуальної культури, захисту православної церкви є актуальним завданням для дослідника.

Мета та завдання / Aim and Tasks. Метою цього дослідження є вивчення досвіду творення Київським митрополитом XVII ст. Петром Могилою того культурно-освітнього середовища, яке своєю діяльністю на ниві освіти сприяло духовному перетворенню української спільноти. При цьому необхідними і важливими є завдання, пов'язані з осмисленням значення активності Петра Могили щодо зміцнення православної церкви, досягнення єдності церков в Україні, пов'язаності процесів інтелектуального, культурного та релігійного самовизначення українського етносу.

Методи / Methods. Розв'язання поставлених завдань передбачає використання комплексу взаємопов'язаних пізнавальних методів – дедукції, аналізу, синтезу, аналогії, історичного порівняння, індивідуалізації та узагальнення, систематизації фактичного матеріалу. Важливим для нашого дослідження є герменевтичний метод, завдяки якому здійснено переосмислення досвіду творення Київським митрополитом XVII ст. Петром Могилою тогочасного культурно-освітнього середовища з позиції сьогодення. Використання вказаних методів сприяє аналізу філософської, історичної та політологічної літератури з досліджуваної теми.

Результати / Results. Петро Могила займає особливе місце в духовній та освітній культурі України XVII ст. Своєю діяльністю та авторитетом він сприяв розвитку освіти, науки в українському суспільстві, виступав за духовну єдність української спільноти і, таким чином, робив все можливе для цивілізованого поступу українства. Велика спадщина Київського митрополита Петра Могили ґрунтовно вивчалася науковцями, починаючи з XIX ст. і дотепер. Зокрема, йдеться про питання організаційного зміцнення православної церкви зусиллями Петра Могили (Жуковський А., 1997), про роль Київського митрополита в духовній історії України (Нічик В., 1997), про значення відкритого за сприяння Могили Київського колегіуму (Петрук Н., 2007; Голубев С., 1883 а, 1898 б) у формуванні загальноєвропейського культурно-освітнього простору в Україні.

Культурно-освітня політика Петра Могили була органічно пов'язана з ідеєю перетворення й організаційного зміцнення православної церкви, також з питаннями єдності церков в Україні. Глибина і важливість проблем, що осмислювались Петром Могилою, вписувались у загальну цивілізаційну модель розвитку ранньомодерної України, органічними елементами якої були церква, освіта, культура. В складних умовах релігійно-культурного самовизначення українського етносу Петро Могила докладав багато зусиль до утвердження єдності церкви, створивши своєю діяльністю феномен «золотої доби» Київської митрополії.

Як один з чільних представників української православної церкви він активно включився в політично актуальні на той час загально-церковні справи на українських землях, а саме в акції примирення між православними та уніатами. Життєздатність українського етносу в XVII ст. залежала від зміцнення авторитету і сили православної церкви, особливо після того, як була підписана Берестейська унія і частина православних ієрархів перейшла в уніатство. Як зазначає В. Шевченко, церковно-релігійна конфронтація в українському суспільстві «згубним чином позначилася на стані етнонаціональних, міждержавних та євро регіональних стосунків» (Шевченко В., 2002). Свою роль відіграв також той факт, що Україна в цей час не мала своєї власної держави, і в таких умовах ніякі політичні інституції не перешкоджали впливові католицької церкви. Тому опікування православною церквою, наміри П. Могили зміцнювати самобутність Київської церкви вписувались в загальний суспільно-політичний і культурно-освітній контекст в Україні.

Завдяки Петру Могилі православна церква не лише відновила свій правовий статус, але й отримала всі необхідні умови для організаційного, легітимного впорядкування церковного життя, взаємин церкви з державою та суспільством. Київський митрополит був переконаний, що авторитет очолюваної ним церкви залежить від впорядкування і строгої організації церковного життя, від високого рівня освіченості й культури тих, від кого залежить функціонування церковної організації. Особливо нагальним поставало завдання зміцнення цілісності останньої. Така переконаність була помітна вже тоді, коли Петро Могила став архімандритом Києво-Печерської лаври.

Потужним центром освіти й культури, в цей час, став Київський колегіум, який постав на основі злиття Лаврської школи зі школою Київського Богоявленського братства. Фундатором й довічним покровителем школи був Петро Могила. Зміцнення духовної влади відбувалося одночасно з поширенням освіти. Як людина, що була вихована в кращих зразках західноєвропейської культури та освіти, Петро Могила поставив на службу православній церкві філософію і організацію освіти. На відміну від всіх існуючих на той час вищих шкіл Речі Посполитої Київська колегія була православною. Завдання її полягало у компенсації браку в українській спільноті освічених кадрів, а також протидія уніатській полонізації й підвищені авторитету православ'я.

Розуміючи всі ризики і небезпеки для православної церкви в Україні з боку Унії і захищаючи православну церкву від нападів уніатських полемістів, П. Могила не відкидав ідеї відновлення втраченої єдності християнських церков. На думку В. Нічик, Унія багато в чому відповідала прагненням самого Петро Могили, тому що вона була однією зі спроб синтезу культур Заходу і Сходу, пошуком форм і засобів виживання та розвитку української нації за нових геополітичних умов (Нічик В., 1997). Однак історичні та політичні обставини в ранньомодерній Україні склалися так, що саме Унія перетворилася у засіб пригнічення православного населення польською політичною владою.

Православній церкві, на думку Петра Могили, притаманні великі консолідуючі можливості, оскільки вона об'єднує людей і спрямовує їх до Бога. І в цьому Петро Могила був одностайним і продовжувачем справи видатних діячів православної церкви в Україні – Єлисея Плетенецького, Захарії Копистенського, Йова Борецького. Київський митрополит Петро Могила рішуче виступав за єдиновладдя в церкві. Незважаючи на те, що він підтримував боротьбу українських братств проти ієрархів-відступників і сам певний час був членом київського братства, він не схвалював втручання світських людей у діяльність церкви і всіма силами прагнув усунути двовладдя в церкві. Як пише відомий дослідник творчості Петра Могили і могилянської доби С. Голубев, Могила обмежував самостійні зусилля братств видавати богослужбові книги і був переконаний в тому, що у справах віри та організації православної церкви найбільшим авторитетом повинно бути духовенство, а не миряни (Голубев С., 1898) б. Він не вступав у відкрите протистояння з братствами, але виховав генерацію освіченого духовенства, яке взяло владу в церкві у свої руки. Братства вже не мали можливості самостійно вирішувати свої різні релігійні чи організаційні питання. Таким чином було усунене двовладдя в церковно-національному житті.

В умовах, коли православна церква перебувала в кризі, а в православних ієрархів не було єдності, Петро Могила наголошував на значенні організованості духовенства й дотриманні строгої дисципліни серед служителів церкви, намагався координувати діяльність єпархій тощо. Однак він не схильний був перебільшувати авторитету церковної ієрархії. Головним для нього була віра і духовне єднання людей на основі любові до Бога.

Як відомо, релігійні протиріччя наносили великої шкоди українському народові. Боротьбу «Руси з Руссю» в XVII ст. підсилювали політичні чинники, що ставило перед українським етносом проблему вибору між Варшавою, Москвою та Туреччиною. У зв'язку з цим ідея порозуміння, релігійної єдності для українців набула політичного змісту.

Петро Могила усвідомлював, що для відновлення інтенсивного релігійного життя потрібні запозичення з католицизму. Тому за його сприяння відбувалася інкорпорація тогочасних літургійних, богословських та філософських надбань католицької церкви в українське духовне життя і церковно-релігійний простір. На рівень європейських університетів вийшла освіта, що давалася в Київському колегіумі.

Найбільшим досягненням митрополита Петра Могили стало те, що завдяки йому та його сподвижникам Київ перетворюється в справжній центр українського політичного і культурного життя у XVII ст. Концентрацією всіх духовних, інтелектуальних сил стає Київський колегіум, відкритий стараннями Петра Могили. Як пише С. Голубев, з приходом у Київ високоосвіченого, енергійного православного митрополита спостерігається пошкваллення культурного й освітнього духу. І діяльність його увінчалася наслідками більш плідними, ніж досягли його попередники (Голубев С., 1883) а.

Незважаючи на те, що прообразом Академії були єзуїтські школи, вона стала першим у слов'янському світі закладом, що свідомо будувався на засадах православ'я. Завдяки зусиллям Петра Могили та його сподвижників Київський колегіум у XVII ст. відповідав структурі західноєвропейських навчальних закладів, а багато курсів (поетика, риторика, філософія) читалися латиною. Водночас у Київському колегіумі втілювалася ідея тримовності (вивчення латини, грецької, гебрайської мов), що було співзвучним духу Ренесансу.

Завдяки дотриманню і поширенню гуманістичних традицій у Київській академії, здійснювалася своєрідна трансляція цінностей європейського життя на український ґрунт. А

атмосфера академії формувала вільну особистість, незаангажовану, не обтяжена комплексом культурної неповноцінності. Випускники Київської академії виконували просвітницьку місію у Росії і в православно-слов'янському світі. Духовна атмосфера академії сформувала спільноту однодумців. Як зазначає В. Нічик, впродовж усього часу свого існування академія була головним центром духовної консолідації, інституцією, яка через освіту формувала, єднала й уніфікувала етнокультурні процеси (Нічик В., 1997).

На час церковної, шкільної, інтелектуальної активності Петра Могили та його сподвижників і однодумців припадає «могилянська доба» в українській культурі. У 30-40-і роки XVII ст. навколо Петра Могили формується «могилянське коло» з представників церкви, українських інтелектуалів, письменників, поетів, філософів, діяльність і творчість якого стало одним з найвищих виявів української духовності. В «могилянському колі» культивувались цінності свободи, рівності й вільного вибору своєї позиції, переконань, дій.

Відомий в історії гурток «Киево-Могилянський Атенеї» об'єднував видатних постатей української історії та української культури. Сюди входили філософи С. Косов і Й. Кононович-Горбацький, поети А. Кальнофойський, С. Почаський, Й. Калимон, Т. Баєвський, Х. Євлевич та ін. Філософські курси в академії читали Й. Кононович-Горбацький, І. Гізель, Й. Кроковський. Пізніше велику роль у київському гуртку відіграв Л. Баранович, який був ректором Київської колегії. В Київському колегії вивчалися такі науки, як діалектика, риторика, поетика, історія.

Звісно, душею й фундатором цього об'єднання був митрополит Петро Могила. Існування такого феномена, як «могилянське коло» в українській історії, крім всього іншого, було свідченням демократичності українського духовного й суспільного життя, в якому брали участь як діячі церкви, так і світські люди. Тобто не можна однозначно стверджувати лише про монополію церкви і духовенства на освіту, книжні знання, розумову працю, культурну діяльність в могилянську добу.

Могилянська колегія стає зосередженням багатьох українських інтелектуалів, центром нової філософії та науки. Вона є символом високої духовної спільноти багатьох поколінь українських інтелектуалів. Важливим є те, що від початку свого існування Могилянська академія демонструвала свою незалежність від політичної влади. Дух культурної та інтелектуальної незалежності, що виховувався в стінах Академії формувалася політичну й культурну еліту нації. Відомі українські політики, гетьмани (І. Виговський, І. Мазепа) були вихованцями Києво-Могилянської академії.

Петро Могила та його могилянське коло здійснили великий вплив на зростання української свідомості. Як підкреслює І. Шевченко, це проявлялось «у піднесенні загального рівня інтелектуального життя Києва, у прищепленні руській молоді західних культурних понять, а отже, у вихованні в руській еліті культурної впевненості у собі в її протистоянні з поляками». А те, що руський спудей говорив не про гору Тавор, а про гору Гелікон, і слухав не пісень із Октоїха, а Горація, було справжньою революцією» (Шевченко І., 2001).

Поєднання духовних надбань Заходу і Сходу, православ'я із латино-польськими впливами в Могилянську добу було дуже важливим для майбутньої політичної перспективи України. З одного боку, це було альтернативою прямій колонізації української еліти, а з другого – відтягувались процеси русифікації ранньомодерної України. Загалом це сприяло формуванню національної ідентичності, відчуття «інакшості» українського етносу від поляків і московитів (росіян), створюючи основу для уявлень про українську окремішність в добу модерну.

Обговорення / Discussion. Роль Петра Могили в розвитку української культури та української церкви є предметом обговорення багатьох дослідників (С. Голубев (Голубев С., 1883 а, 1898 б), А. Жуковський (Жуковський А., 1997), В. Нічик (Нічик В., 1997), Н. Петрук (Петрук Н., 2007), С. Плохій (Плохій С., 2006), В. Шевченко (Шевченко В., 2002), І. Шевченко (Шевченко І., 2001). та ін.). Ними визначається внесок видатного діяча православної церкви у розвиток духовної культури XVII ст. і в церковні справи. Результати цього дослідження стосуються, передусім, осмислення наслідків багатогранної діяльності Петра Могили щодо формування культурно-освітнього простору в Україні на європейському рівні. Підставою для зроблених висновків є аналіз стану української свідомості XVII ст. та з'ясування мотивів діяльності Петра Могили в контексті культурно-освітніх процесів в Україні.

Висновки / Conclusions. Таким чином, Петро Могила був найвидатнішим представником української духовної культури першої половини XVII ст., церковним діячем, що сприяв організаційній трансформації православної церкви в тогочасній суспільно-політичній ситуації і створював сприятливу атмосферу для розвитку української освіти, науки і культури.

Вступивши в активний діалог із західноєвропейською культурою, він продемонстрував своїм життям і творчістю необхідність синтезу культурних, інтелектуальних, політичних надбань Заходу і Сходу. Такий вектор розвитку української спільноти був підтриманий його однодумцями, учнями та ідейними спадкоємцями, випускниками Київської колегії. Куди б не закидала їх доля, в яких би

місяцях Московської держави вони не були, вони завжди сприяли розвитку науки і культури, так само, як це робив митрополит Петро Могила.

Реформаторська, подвижницька діяльність митрополита Петра Могили сприяла відходу від духовного ізоляціонізму українського етносу, встановленню тісних зв'язків із західноєвропейською культурою, проникнення європейських впливів у різні сфери українського життя. Вагомим наслідком починань Петра Могили був також відхід (хоч і тимчасовий) від однобічної політичної спрямованості українського суспільства в бік єдиновірної Москви. Одним із наслідків цього стало утвердження в українській свідомості та українському житті європейської системи цінностей.

Стратегічні задуми та проекти Петра Могили щодо подолання кризових явищ у церкві і реорганізації культурно-освітнього життя мало далекосяжні наслідки для розвитку всього українського суспільства, вони є актуальними і в сучасних умовах державотворчих процесів, що відбуваються в нашій державі.

Список використаних джерел і літератури/References:

1. Голубев, С. Т. (1883) а. *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники* (Т. 1). Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого. / Golubev, S. T. (1883). *Kievskij mitropolit Petr Mogila i ego spodvizhniki* (T. 1) [Kyiv Metropolitan Petro Mohyla and His Companions] (Vol. 1). Kiev: Tip. G.T.Korchak-Novickogo, 1883 [in Ukrainian].
2. Голубев, С. Т. (1898) б. *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники* (Т. 2.). Киев : Тип. С. В. Кульженко. / Golubev, S. T. (1898). *Kievskij mitropolit Petr Mogila i ego spodvizhniki* (T. 2.) [Kyiv Metropolitan Petro Mohyla and His Companions] (Vol. 2). Kiev: Tip. S. V. Kul'zhenko, 1898 [in Ukrainian].
3. Жуковский, А. (1997). *Петро Могила й питання єдності церков*. Київ: Мистецтво. / Zhukovskiy, A. (1997). *Petro Mohyla u pytannia yednosti tserkov* [Petro Mohyla and the Question of the Unity of Churches]. Kyiv: Mystetstvo, 1997 [in Ukrainian].
4. Нічук, В. М. (1997). *Петро Могила в духовній історії України*. Київ: Український Центр духовної культури. / Nychuk, V. M. (1997). *Petro Mohyla v dukhovnii istorii Ukrainy* [Petro Mohyla in the spiritual history of Ukraine]. Kyiv: Ukrainskiy Tsentru dukhovnoi kultury, 1997 [in Ukrainian].
5. Петрук, Н. К. (2007). *Українська духовна культура XVI–XVII ст.: соціальна організація і формування простору національного буття*. Хмельницький: [б.в.]. / Petruk, N. K. (2007). *Ukrainska dukhovna kultura XVI–XVII st.: sotsialna orhanizatsiia i formuvannia prostoru natsionalnoho buttia* [Ukrainian Spiritual Culture of XVI–XVII Centuries: Social Organization and Formation of the Space of National Existence]. Khmelnytskyi: [b.v.], 2007 [in Ukrainian].
6. Плохий, С. (2006). *Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні*. Київ: Критика. / Plokhii, S. (2006). *Nalyvaikova vira: Kozatstvo ta relihiia v rannomodernii Ukraini* [Naliivko faith: Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine]. Kyiv: Krytyka, 2006 [in Ukrainian].
7. Шевченко, В. (2002). *Православно-католицька полеміка та проблеми єдності в житті Русь-України доберестейського періоду*. Київ: Преса України. / Shevchenko, V. (2002). *Pravoslavno-katolytska polemika ta problemy uniinosti v zhytti Rusy-Ukrainy doberesteiskoho periodu* [Orthodox-Catholic Polemics and Problems of Unity in the Life of Rus-Ukraine of The Liberal Period]. Kyiv: Presa Ukrainy, 2002 [in Ukrainian].
8. Шевченко, І. (2001). *Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття*. Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії. / Shevchenko, I. (2001). *Ukraina mizh Skhodom i Zakhodom. Narysy z istorii kultury do pochatku XVIII stolittia* [Ukraine between East and West. Essays on the History of Culture until the Beginning of the XVIII Century]. Lviv: Instytut Istorii Tserkvy Lvivskoi Bohoslovskoi Akademii, 2001 [in Ukrainian].

Дата надходження статті: «06» березня 2018 р.

Стаття прийнята до друку: «10» квітня 2018 р.

Гоцуляк Володимир – доцент кафедри філософії і політології Хмельницького національного університету, кандидат політичних наук, доцент

Gotsulyak Volodymyr – assistant professor of the department of philosophy and politology of Khmelnytskyi National University, candidate of political sciences, associate professor

Цитуйте цю статтю як:

Гоцуляк, В. (2018). Петро Могила і культурно-освітній процес в Україні XVII ст. *Педагогічний дискурс*, 24, 7–11.

Cite this article as:

Gotsulyak, V. (2018). Petro Mohyla and the Cultural and Educational Process in Ukraine of the XVII Century. *Pedagogical Discourse*, 24, 7–11.